

## РЕПРОДУКТИВНІ НАСТАНОВИ МОЛОДІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ТА ЦЕНТРАЛЬНОГО ПРИДНІПРОВ'Я ЯК ЧИННИК ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

**Л. А. Чвертко, кандидат економічних наук**

Соціально-економічний розвиток країни неможливий без збереження і примноження трудового потенціалу. Реалії сьогодення, що характеризуються глибокою і затяжною кризою в усіх сферах життєдіяльності людей, призвели до руйнування трудового потенціалу в Україні та її регіонах.

Ускладнення розвитку демографічної складової як чинника формування трудових ресурсів, їх кількісного та якісного складу зумовлює необхідність дослідження трудового потенціалу через вивчення особливостей демографічної поведінки субнаселення. Це дозволяє виявити характерні, закономірні риси його формування, а також специфічні прояви деяких негативних соціально-економічних процесів.

Важливі аспекти проблем формування і відтворення трудового потенціалу, дослідження його економічної природи висвітлені в наукових працях таких відомих вітчизняних учених, як Д. П. Богиня, М. І. Долішній, С. М. Злупко, Е. М. Лібанова, С. І. Пирожков, В. С. Стешенко, О. У. Хомра та ін. Проте, незважаючи на значний обсяг публікацій і досліджень з цієї теми, проблема виявлення демографічних передумов формування трудового потенціалу на регіональному рівні й досі є актуальною.

Метою статті полягає у визначенні настанов молоді Східного Поділля та Центрального Придніпров'я на кількість дітей у сім'ї, а також виявленні взаємозв'язків цих настанов з добробутом, орієнтованістю на переселення в іншу місцевість у межах України, на роботу за кордоном і на переселення за кордон.

Сучасний стан народжуваності в Україні детермінується досить численними поколіннями жінок, які народилися у 80-х рр. Однак в умовах всезагального поширення контролю за дітонародженням, коли кожна сім'я (жінка) планує не тільки кількість дітей у сім'ї, але й час їх появи, обійтися при розробці гіпотез змін народжуваності в перспективі без знання установок на кількість дітей у сім'ї надзвичайно важко, майже неможливо. Під час розробки гіпотез змін народжуваності на перспективу важливу роль відіграють установки на кількість дітей у сім'ї окремих субнаселень, які через своє становище та значущість у системі населення значною мірою задають режим народжуваності в цілому. До таких субнаселень відносяться молодь, безробітні, жінки, зайняті на робочих місцях з несприятливими умовами праці, мешканці районів, радіоактивно забруднених внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

У цій статті досліджено установки молоді на кількість дітей у сім'ї, що визначалися на базі матеріалів спеціально проведеного в 2008 р. соціально-демографічного обстеження у Східному Поділлі та Центральному Придніпров'ї (переважно західні райони Черкаської, східні – Вінницької, північні – Кіровоградської областей). Усього включено в розробку 538 анкет.

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» після його прийняття Верховною Радою України в 1993 р. визначав молодь за віковим критерієм від 14 до 28 років включно [3]. Після змін, внесених згідно з Законом України № 1659-IV від 23 березня 2004 р., до молоді відносяться особи у віці від 14 до 35 років [2]. Законодавство апріорі орієнтоване на ви-

рішення тих чи інших завдань сьогодення, в міру їх розв'язання воно коригується. Наука ж орієнтована на стале розуміння того чи іншого явища (процесу). Поняття «молодь» через зростання тривалості життя, подовженням терміну навчання як необхідної передумови до неперервного навчання буде змінюватися в бік старших вікових груп. Репродуктивні установки розглядалися у традиційному розумінні як психологічний регулятор поведінки, налаштованість особи, що визначає узгодженість різноманітних дій, зумовлених позитивним або негативним ставленням до народження певної кількості дітей. Завдання зіставлення бажаної кількості дітей і фактичної не відносилось до головних, і не тільки через інформаційну обмеженість отриманих результатів обстеження, але й через певну некоректність такого зіставлення саме у молоді (установки на кількість дітей у сім'ї не можна розглядати як стійкі, тим більше усталені). Ідеальна кількість дітей, яка характеризує громадську думку, сприйняту через призму особистісних позицій, ми взагалі не розглядали.

Молодь як соціально-демографічна група є досить цілісною, принаймні істотних відмінностей щодо репродуктивних установок (на кількість дітей у сім'ї) не було виявлено. Лише середній вік опитаних, які не мали наміру народжувати дітей при створенні для цього всіх необхідних умов (17 років), був значно меншим відповідного показника тих, хто не відмовлявся від народження хоч би однієї дитини при створенні для цього всіх необхідних умов (22,7 років). Реальна кількість дітей (народжених і запланованих) для тих, хто перебуває і перебував у шлюбі (відповідно 1,0 і 0,8) була меншою порівняно з тими, хто не перебуває і не перебував у шлюбі (1,5). При створенні всіх необхідних умов, одружені (заміжні) і неодружені (незаміжні) бажали народити більше дітей (2,07 і 2,06), ніж розлучені і вдові (1,8 і 1,5 дітей відповідно).

У середньому кількість народжених респондентками дітей дорівнювала 0,42. Із загальної кількості опитаних 67,6 % жінок не народжували дітей, 23,2 % народили одну дитину, 8,1 % народили двох дітей, 1 % народили трьох і більше дітей. Респондентки

мали намір народити ще 1,13 дитини (22,6 % не мали намірів ще народжувати дітей, 38,5 % мали намір народити ще одну дитину, 36,5 % – двох дітей, 2,4 % – трьох і більше дітей). Бажана кількість дітей при створенні для цього всіх необхідних умов становила 2,03. Слід зазначити, що порівняно з аналогічним дослідженням 1998 р. [4] показники планованої і бажаної кількості дітей при створенні для цього всіх необхідних умов стали нижчими. Крім того, різниця між бажаною і запланованою кількістю дітей молоді Східного Поділля та Центрального Придніпров'я у п'ять разів перевищує відповідну різницю молоді України, що була виявлена в результаті спеціального соціально-демографічного дослідження населення дітородного віку, здійсненого Інститутом демографії та соціальних досліджень у 2008 р.

Приріст очікуваних народжень за рахунок створення всіх необхідних для цього умов (відтворення, включаючи виховання) як різниця між бажаною кількістю дітей при створенні для їх народження всіх необхідних умов і сумою народжених і запланованих дітей був невеликим – 0,43 дитини. На двох дітей при створенні для цього всіх необхідних умов було орієнтовано 55,8 % респонденток, на трьох дітей – 17,8 %, на одну дитину – 22,4 %, на чотирьох і більше дітей – 3,7 %; не мали наміру народжувати дітей навіть при створенні для цього відповідних умов 0,3 % респонденток.

Найбільша (2,17) кількість народжених і запланованих дітей була у підприємців. Висока (1,67), порівняно з іншими виділеними за заняттям групами респонденток, вона була серед тих, хто працює за наймом у приватному секторі. Правда, міра реалізації планів на певну кількість дітей у сім'ї (відношення кількості народжених дітей до кількості народжених і запланованих дітей) у підприємців (0,62) була значно більшою ніж у працюючих за наймом у приватному секторі (0,32). У тимчасово не працюючих, у студентів і учнів кількість народжених і запланованих дітей була майже однаковою: 1,5 і 1,48, але міра реалізації вказаної установки на кількість дітей у сім'ї студентів і учнів була надзвичайно низькою (0,08). У підприємців відмічалася також більша ніж у

інших груп, кількість бажаних дітей при створенні для цього всіх необхідних умов (2,33). У працюючих за наймом у приватному і державному секторах, а також у тих, хто навчається, значення цього показника були істотно меншими (відповідно 2,07, 2,05 і 2,03), а у тимчасово не працюючих – 1,86.

Добробут сім'ї, його самооцінка як чинника прокреаційної поведінки сумнівів не викликає. Завдання полягає у визначенні напрямів і сили дії цього чинника. Кількість народжуваних дітей збільшується з погіршенням добробуту сімей опитаних – 0,34 у тих, хто вказав, що «здебільшого грошей вистачає, можемо навіть дещо відкласти»; 0,44 у респонденток із середнім добробутом сім'ї («На

найнеобхідні речі грошей вистачає»; 0,57 у тих, у кого «грошей не вистачає»; 0,64 у тих, у кого «грошей не вистачає навіть на найнеобхідніше»). Респондентки з дуже високим добробутом своїх сімей («Практично собі ні в чому не відмовляємо, купівля дорогих речей не викликає труднощів») не народжували дітей. У структурі опитаних за кількістю народжених дітей чітко вираженою є тенденція до зменшення часток респонденток з високим добробутом їх сімей із збільшенням кількості народжених дітей (табл. 1). Звертає на себе увагу досить велика питома вага опитаних з високим і середнім добробутом сімей у складі тих, хто народив двох і більше дітей.

Таблиця 1

**Вплив самооцінки добробуту сімей на кількість народжених, запланованих і бажаних при створенні всіх необхідних умов дітей, %\***

Кількість дітей	Самооцінка добробуту сімей				
	Практично ні в чому собі не відмовляємо, купівля дорогих речей не спричиняє труднощів	Переважно грошей вистачає, можемо навіть дещо відкласти	На найнеобхідні речі грошей вистачає	Грошей не вистачає	Грошей не вистачає на найнеобхідніше
Народжених					
0	2,1	37,5	47,7	9,7	3,0
1	0,0	26,8	53,7	17,1	2,4
2 і більше	0,0	25,8	51,6	16,1	6,5
Запланованих					
0	1,4	20,3	54,0	18,9	5,4
1	2,3	38,5	46,1	12,3	0,8
2 і більше	0,8	39,1	47,6	8,6	3,9
Бажаних при створенні всіх необхідних умов					
До 2	1,3	34,2	50,6	12,6	1,3
2	2,0	33,7	48,2	13,5	2,6
3 і більше	0,0	33,7	52,7	6,8	6,8

\* Розраховано за даними вибіркового обстеження «Соціально-демографічні установки молоді».

Найбільша кількість запланованих дітей (1,29) у респонденток із високим добробутом сім'ї («Переважно грошей вистачає, можемо навіть дещо відкласти»). Кількість запланованих дітей зменшується як із покращанням добробуту сімей опитаних (1,0 у тих, хто вказав, що «практично собі ні в чому не відмовляємо, купівля дорогих речей не викликає труднощів»), так і з погіршенням добробуту сімей опитаних. Зокрема, респондентки з середнім

добробутом («На найнеобхідніше грошей вистачає») мали намір народити ще 1,08 дитини, з низьким добробутом («Грошей не вистачає») – 0,9 дитини. Лише у респонденток з дуже низьким добробутом сімей кількість запланованих дітей є дещо більшою (1,0 дитини). Тенденції до збільшення частки опитаних зі збільшенням запланованих дітей спостерігалось серед опитаних з високим, середнім добробутом сімей і з дуже низьким. Тенденція до зменшен-

ня частки опитаних зі збільшенням кількості запланованих дітей спостерігалася не тільки в респонденток з низьким, але й дуже високим добробутом. Змінам кількості народжених і запланованих на майбутнє дітей зі збільшенням добробуту сімей була властива тенденція, аналогічна змінам кількості запланованих дітей зі зменшенням добробуту сімей опитаних.

Респондентки з середнім добробутом сімей народили б при створенні всіх необхідних для цього умов 1,99 дитини, з високим добробутом – 2,05 дитини, з дуже високим – 1,8 дитини, з низьким – 1,83 дитини, і дуже низьким добробутом – 2,36 дитини. Думка про відсутність прямої залежності між матеріальним становищем і кількістю дітей у сім'ї, до речі, обстоюється багатьма вченими-демографами. Зокрема, свого часу В. Навроцький з проведеного демоаналізу зробив висновок, що більша кількість народжених не завжди позитивно характеризує духовний і матеріальний стан населення. Про те, що демографи не встановили прямої залежності між матеріальним станом і приростом населення наголошував С. Злупко [1, с. 5]. Цей висновок є актуальним і нині, коли час від часу говориться про те, що економічні негаразди супроводжуються погіршенням параметрів демопроцесу.

Проведене обстеження показало, що бажана кількість дітей при створенні всіх необхідних для цього умов в усіх виділених за показником самооцінок добробуту сімей респонденток групах була більшою за відповідну кількість народжених і запланованих дітей. Особливо значним таке перевищення було в групах респонденток з дуже високим (на 80,0 %), дуже низьким (на 44,4 %), з середнім (на 31,2 %) і низьким (на 24,2 %) добробутом.

У тих, хто оцінив матеріальне становище своєї сім'ї таким, як і в інших, кількість народжених дітей (0,42) була однаковою з тими, хто оцінив його, як гірше, ніж в оточення, та була значно меншою порівняно з тими, хто оцінив його як краще, ніж в оточення (0,5). Ті, хто оцінив матеріальне становище своєї сім'ї як краще, ніж в тих, хто поряд, мали намір народити ще 1,0 дітей, як таке ж – 1,16 дитини, гірше, ніж в оточення – 1,05 дитини. Із зни-

женням порівняльних з оточенням оцінок матеріального становища сім'ї кількість бажаних дітей при створенні для цього всіх необхідних умов зменшується. Так, у тих, хто оцінив матеріальне становище своєї сім'ї кращим, ніж в оточення, аналізований показник становив 2,1 дитини, у тих, хто оцінив матеріальне становище своєї сім'ї як таке, що і в оточення – 2,0 дитини, і гірше за них – 1,89 дитини.

Вплив на кількість народжених, запланованих і бажаних дітей при створенні для цього всіх необхідних умов зумовлений змінами матеріального становища сімей респондентів за останні 5–6 років, був суттєвим. Імовірно, що саме з ненародженням дітей пов'язана незмінність матеріального становища сімей опитаних; народження дітей у сім'ях з низьким і середнім матеріальним добробутом не може не призводити до його зниження. Поліпшення матеріального становища сімей, особливо коли воно вагоме, сприяє збільшенню кількості народжених дітей. Якщо кількість дітей, народжених опитаними, в кого матеріальне становище сім'ї за останні 5–6 років не змінилося, дорівнювала 0,4, то у тих, у кого матеріальне становище сімей погіршилось і значно погіршилось, – відповідно 0,49 і 0,6 (поліпшилось і значно поліпшилось – 0,44 і 0,35). З погіршенням матеріального становища сімей в останні 5–6 років кількість тих, хто планує ще народити дітей, знижується. Так, респонденти, матеріальне становище сімей яких значно поліпшилося, планували народити ще 1,3 дитини, у кого поліпшилося – 1,16 дитини, не змінилося – 1,13 дитини, погіршилося – 1,11 дитини. Кількість запланованих дітей у респонденток, матеріальне становище сімей яких значно погіршилося, становила 0,8. Значних відмінностей у кількості бажаних дітей при створенні всіх необхідних для цього умов у групах, виділених за критерієм зміни матеріального становища сімей, в останні 5–6 років не спостерігалася.

Зі зниженням передбачуваних оцінок зміни добробуту в найближчі 5 років кількість народжених і запланованих дітей зменшується. Зокрема, респонденти, які передбачали, що їх добробут у найближчі 5 років буде значно

кращим, народили і мали намір народити ще 1,57 дітей; у кого кращим – 1,56 дітей, незмінним – 1,54 дітей, гіршим – 1,45 дітей і значно гіршим – 1,0 дітей. Чіткою була тенденція до зменшення запланованих дітей з погіршенням оцінок змін добробуту в найближчі 5 років. Така ж ситуація спостерігалася у настановах респонденток на бажану кількість дітей при створенні для цього всіх необхідних умов: передбачаючи свій добробут у найближчі 5 років значно кращим, вони бажали народити при створенні для цього всіх відповідних умов 2,06 дітей, завбачуючи кращим – 2,01 дітей, незмінним – 1,89 дітей. Лише у тих, хто передбачав значне погіршення свого добробуту в найближчі п'ять років, кількість бажаних при створенні для цього всіх необхідних умов дітей була значно меншою – 1,33 дитини.

Зі зниженням орієнтованості на переселення в іншу місцевість у межах України кількість запланованих дітей зменшується. Правда, відмінності в кількості дітей у респонденток з різними установками на переселення в межах України були незначними. Так, респондентки, які вирішили переселитися, планували народити ще 1,38 дітей, які хотіли б переселитися та мають сумніви, – 1,3 дітей, які переселилися б, якби обставини вимагали цього, – 1,06 дітей, які не мали наміру переселятися – 0,96 дитини. Названа респондентками, які мали намір переселятися в межах України, кількість бажаних при створенні для цього всіх необхідних умов

дітей (1,91) була дещо меншою ніж названа респондентками, які хотіли б переселитися та мають сумніви (2,03), які переселилися б, якби обставини вимагали цього (2,05), проте незначно більшою ніж у респондентів, які не мали наміру переселятися (1,83).

Кількість запланованих ще дітей у респонденток, які хотіли б переселитися у велике та середнє місто, була більшою (1,21), ніж у тих, хто бажав переселитися у мале місто чи селище міського типу (0,89), або обирав для переселення село (0,5). Проте відмінності між значеннями аналізованого показника у групах респонденток, які мали установку на переселення у межах району (1,15), за межі району, але в межах області (1,09) та за межі області (1,2) були незначними.

Хоч у респонденток з негативною установкою на переселення за кордон кількість народжених дітей (0,52) була більшою, ніж у респонденток з позитивною (0,26) і невиробленою (0,29) установкою на переселення за кордон, все ж твердити про «стимулюючу» роль народжених дітей у формуванні орієнтованості на переселення за кордон при невеликій кількості народжених дітей не доводиться. Бажаючі переселитися на постійне місце проживання в інші країни планували народити ще 1,0 дітей, ті, хто не небажав – 1,1; ті, хто не визначився з планами на переселення за кордон, – 1,22 дитини (табл. 2).

Таблиця 2

**Взаємозв'язки установок на кількість дітей у сім'ї та на переселення за кордон, %\***

Кількість дітей	Установка на переселення за кордон		
	негативна	невироблена	позитивна
Запланованих			
0	26,8	14,1	20,6
1	34,8	44,5	47,1
2	35,4	39,4	32,3
3 і більше	3,0	2,0	0,0
Бажаних при створенні всіх необхідних умов			
0	0,5	0	0
1	22,2	20,0	33,3
2	54,7	59,1	52,8
3 і більше	22,6	20,9	13,9

\* Розраховано за даними вибіркового обстеження «Соціально-демографічні установки молоді».

Частка тих, хто не мав наміру народжувати ще дітей, у структурі респонденток із позитивною установкою на переселення за кордон була меншою за відповідний показник структури респонденток з негативною установкою на переселення за кордон. Кількість бажаних при створенні для цього всіх необхідних умов дітей у респонденток з позитивною установкою на переселення за кордон (1,71) також була меншою, ніж у респонденток з негативною (2,02) і невиробленою (2,06) установкою на переселення за кордон.

Між орієнтованістю на роботу за кордоном і установками на кількість дітей у сім'ї існує досить тісний прямий взаємозв'язок. Респондентки з негативною установкою на працю за кордоном мали намір народити ще 0,98 дітей, з невиробленою установкою – 1,01 дітей, з позитивною установкою на працю за кордоном – 1,25 дітей (орієнтовані на короткотривалу роботу за кордоном – 1,32 дітей, на довготривалу роботу за кордоном – 1,07 дітей). Відмінності в кількості народжених і запланованих на майбутнє дітей між респондентками з різними установками на працю за кордоном були значно меншими. Кількість бажаних при створенні для цього всіх відповідних умов дітей у орієнтованих на роботу за кордоном (2,02) була більшою, ніж у тих, хто не мав наміру виїжджати на роботу за кордон (1,85), меншою, ніж у тих, хто не визначився з планами виїзду на роботу за кордон (2,2).

Отже, сучасні тенденції розвитку трудового потенціалу Східного Поділля та Центрального Придніпров'я, а саме зменшення його розміру і погіршення структури, значною мірою зумовлюються природним рухом населення. Особливо вагомо на втратах трудового потенціалу позначається висока інтенсивність природного зменшення населення через низьку народжуваність. Сукупні установки молоді на кількість дітей у сім'ї – плановану з урахуванням народжених та бажану кількість дітей за умови створення всіх необхідних

умов, визначені на базі матеріалів соціально-демографічного обстеження, свідчать про відсутність позитивних змін у режимі народжуваності і в перспективі.

Сучасний період розвитку суспільства висуває нові вимоги до вирішення проблем відтворення трудового потенціалу, вимагаючи розробки нових підходів до його дослідження і заходів управління. Розробка й упровадження заходів щодо подолання кризових явищ у сфері економіки повинні здійснюватися таким чином, щоб вирішення проблем соціального розвитку України позитивно впливало на демографічну ситуацію. Оскільки будь-який напрям соціальної політики прямо або побічно впливає на відтворення населення, демографічні проблеми повинні вирішуватися за допомогою посилення демографічної спрямованості та підвищення демографічної ефективності соціально-економічних заходів в усіх сферах життя суспільства.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Злупко С. Населення, трудовий потенціал і зайнятість у дослідженнях Володимира Навроцького (1847–1882) / С. Злупко // Трудовий потенціал і його реалізація в умовах розбудови національної економіки : матер. Міжнар. наук. конф. – Львів, 1997. – С. 2–6.
2. Про внесення змін до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» : Закон України № 1659-IV від 23 берез. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>
3. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України № 2998-XII від 5 лют. 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.
4. Хомра О. У. Орієнтація молоді та безробітних на число дітей в сім'ї / О. У. Хомра, Л. А. Чвертко // Демографічні дослідження. – 1998. – Випуск 20. – С. 107–124.